

Kultuhistorisk karakterisering och bedömning

Dannäs kyrka

*Dannäs socken i Värnamo kommun
Jönköpings län, Växjö stift*

JÖNKÖPINGS LÄNS MUSEUM
Byggnadsvårdsrapport 2006:6

Mattias Sörensen

Kulturhistorisk karakterisering och bedömning

Dannäs kyrka

*Dannäs socken i Värnamo kommun
Jönköpings län, Växjö stift*

Rapport, foto: Mattias Sörensen. Grafisk design: Anders Gutehall. Tryckning och distribution: Marita Axelsson.

Jönköpings läns museum. Box 2133. 550 02 Jönköping Tel: 036-30 18 00. E-post: info@jkpglm.se

Utdrag ur tryckta och ajourhållna ekonomiska kartor är återgivna enligt tillstånd: Ur allmänt kartmaterial från Lantmäteriet. Medgivande 94.0133

© JÖNKÖPINGS LÄNS MUSEUM 2006

Innehåll

Ekonomiska kartan	4
Inledning.....	5
Bakgrund och omfattning	5
Karakteriseringens syfte	5
Upplägg och rapport.....	5
Kulturhistorisk bedömning.....	5
Sammanfattande beskrivning	6
Beskrivning och historik.....	7
Kyrkomiljön	7
Kyrkobyggnaden	7
Historik.....	8
Kulturhistorisk karakterisering och bedömning	10
Sammanfattning.....	10
Händelsehistorik	11
Referenser	13
Tryckta källor	13
Arkiv.....	13
Tekniska och administrativa uppgifter	13

Inledning

Bakgrund och omfattning

På uppdrag av arkitekt Lars Redegard har Jönköpings läns museum utfört en kulturhistorisk inventering och karakterisering av Dannäs kyrka. Arbetet har utförts i samband med upprättande av vård- och underhållsplan för kyrkobyggnaden och ska ingå som en del av detta. I Dannäs församling har vård- och underhållsplanen upprättats av arkitekt Lars Redegard. Arbetet bekostades av medel från den kyrkoantikvariska ersättningen och påbörjades och avslutades under 2005, den gäller för kyrkobyggnader som är anlagda före 1939 eller omfattas av Kulturminneslagen och som fortfarande är i bruk. Rapporten omfattar en genomgång av kyrkobyggnadens historik, beskrivning av exteriör och interiör och en beskrivning av dess kulturhistoriska värde. Antikvarie Mattias Sörensen vid Jönköpings läns museum har varit rapportansvarig.

Karakteriseringens syfte

Syftet med karakteriseringen är att öka kunskapen om det kulturhistoriska arv som kyrkobyggnaden bär på. Mer konkret ska arbetet ligga till grund för de vård- och underhållsplaner som ska tas fram av varje församling och som är en förutsättning för att efter 2006 kunna söka kyrkoantikvarisk ersättning från stiftet. Rapporten ska också kunna ingå i länsstyrelsens och läns museets underlagsmaterial vid beslut i ärenden som berör kyrkobyggnaderna.

Uppläggning och rapport

Arbetet har varit uppdelat i en fältedel med inventering och fotografering och en arkivsökningssedel. De aktuella arkiv som gått igenom har främst varit länsstyrelsens arkiv över ärenden, med kopior från ATA:s arkiv i Stockholm. Jönköpings läns museum har också ett arkiv över handlingar och pressklipp mm. Befintlig hembygdslitteratur har använts i förekommande fall. Arkivuppgifterna utgör således en sammanfattning av genomgångna arkiv och omfattar inte en komplett beskrivning av händelser i kyrkans byggnadshistoria.

Rapporten är upplagd med en inledande kort sammanfattning, en beskrivning av kyrkomiljön och historiken i löpande text samt en beskrivning av kyrkans nuvarande utseende. Därefter följer den kulturhistoriska värderingen och bedömningen, och sist en händelsehistorik med händelser listade i kronologisk följd.

Kulturhistorisk bedömning

Den kulturhistoriska bedömningen har gjorts av Jönköpings läns museum i samarbete med Länsstyrelsen i Jönköpings län. En kulturhistorisk bedömning är aldrig definitiv utan hela tiden föremål för omvärderingar. Vid bedömningen tas hänsyn till dels varje enskild kyrkas egna värden, men också till värden i förhållande till andra kyrkor i stiftet och landet. Den kulturhistoriska värderingen och bedömningen nämner i de flesta fall inte enskilda byggnadsdetaljer utan beskriver värden och karaktärsdrag i stort.

Inför varje planerad förändring eller större underhållsåtgärd skall tillstånd inhämtas från länsstyrelsen och varje ärende behandlas där från fall till fall. Utifrån det kulturhistoriska värdet tas beslut om vilka åtgärder som får företas samt vilka som är berättigade till kyrkoantikvarisk ersättning.

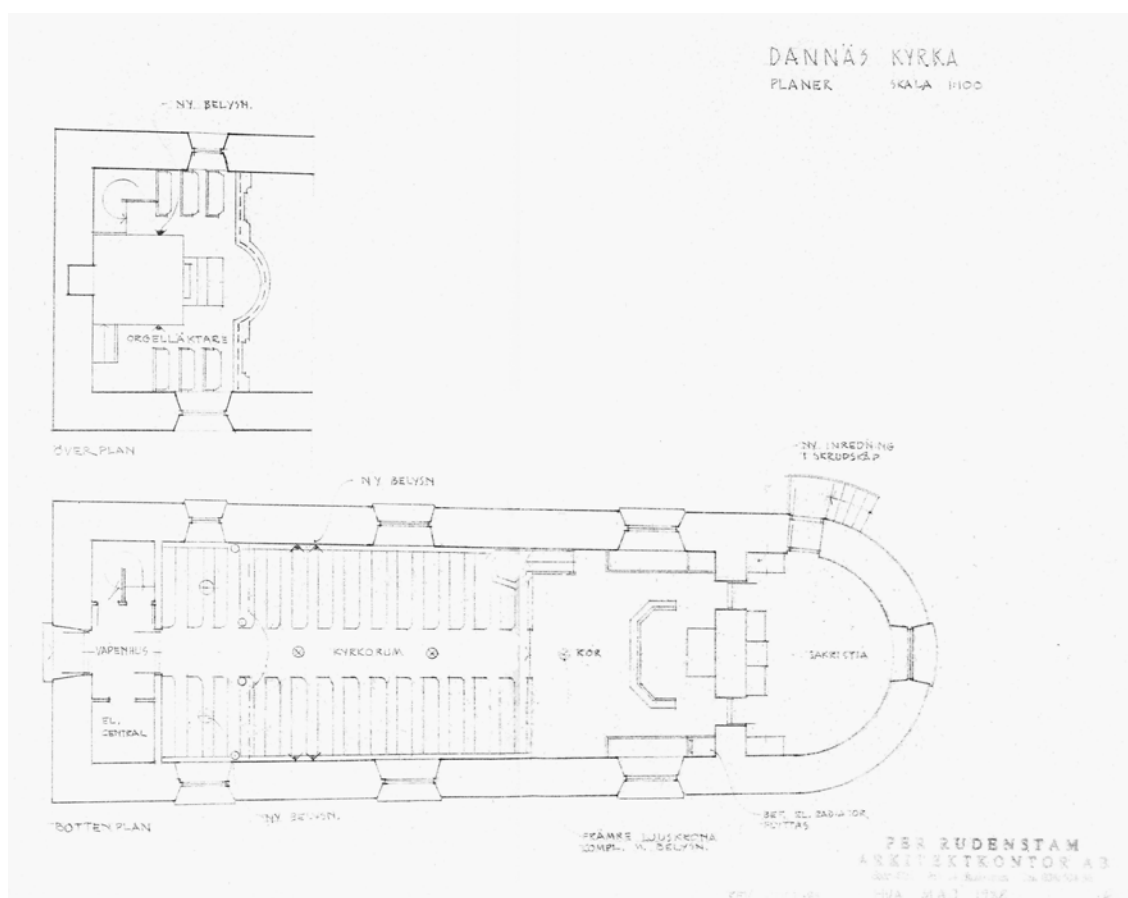
Denna rapport ska finnas tillgänglig på Växjö stift, Länsstyrelsen i Jönköpings län, Jönköpings läns museum samt på respektive kyrklig samfällighet.

Sammanfattande beskrivning

Fastighetsbeteckning: Dannäs kyrka

Värnamo kommun, Dannäs församling, Forsheda pastorat, Växjö stift, Jönköpings län.

Dannäs kyrka har medeltida ursprung den har varit patronatskyrka för Dannäs säteri vilket flera donationer från de besuttna vittnar om. Kyrkan har en gustaviansk karaktär men i dess inredning vittnar om skiftande tidsskikt vilket. Sitt nuvarande utseende fick kyrkan 1942 i samband med en restaurering ledd av arkitekt Paul Boberg. Kyrkan har ett litet och intimt kyrkorum i grågrön färgskala. Bland medeltida inventarier återfinns dopfont och triumfkrucifix. Ett sentida tillägg som bidrar till kyrkans karaktär är Olle Hjortsbergs altartavla från 1942.

Plan över kyrkan inför restaureringen 1989. Upprättad av Per Rudenstam 1988.

Beskrivning och historik

Kyrkomiljön

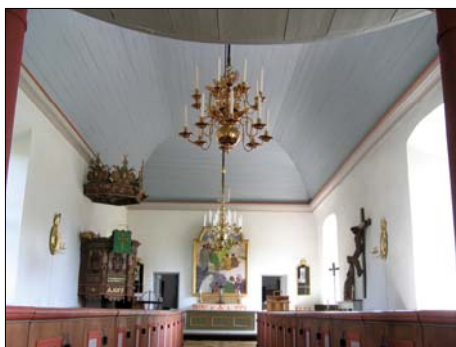
Dannäs kyrka ingår i riksintresseområde för kulturmiljö och är en del i ett tämligen välbevarat sockencentrum till vilken det även hör två skolbyggnader. Via en allé nås Dannäs säteri. Omgivningen domineras av skogs- och jordbrukslandskap. Kyrkan ligger inbäddad i vegetation och omgärdas av en kallmurad stenmur. Kyrkogården har utvidgats vid flera tillfällen och karaktäriseras av gräsytor med grusgångar.

Kyrkobyggnaden

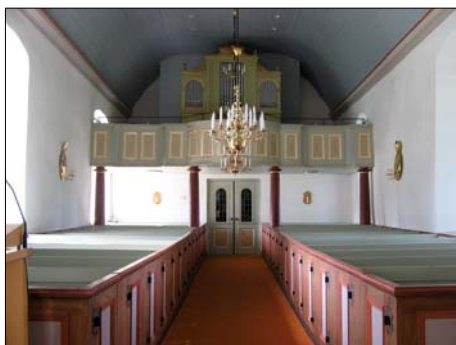
Kyrkan är en salskyrka med östvästlig orientering där tornet är förlagt åt väster och koret med bakomliggande sakristia i öster. Kyrkan är uppförd i sten och är i sina äldsta delar medeltida. Under 1800-talet fick kyrkan sin nuvarande storlek. Fasaderna är spritputsade med en varmvit avfärgning. Kyrkans fönsteröppningarna är stora med stickbågform, fönsterbågarna är tätspröjsade och rödmålade. Kyrkporten består av en pardörr med gråmålade fyllningsdörrar. Sakristian har en senare tillkommen sidoentré med en panelklädd dörr, sakristian nås via en gjuten trappa. Långhuset och koret har valmat och brutet takfall och är belagda med enkupigt lertegel.

Tornkroppen är låg och har en liten lanternin med tälttak. Ljudluckorna är klädda med rödmålade pärlspåntpanel, taktorna är klädda med kopparplåt. Tornet kröns med ett kopparinklätt kors.

Invändigt har kyrkan ett mindre förrum, vapenhus. Ett större vapenhus fanns fram till 1942 vidbyggt tornet. Det nuvarande vapenhuset är belagt med kalksten och väggarna är slätputsade och vitmålade. I vapenhuset finns två mindre förrådsutrymmen i vilka det ligger tegelgolv, väggarna är putsade och taket är skivklädda. Dörrarna till förråden och orgelläktaren är släta och gråmålade. Kyrkorummet nås via uppglasade pendeldörrar som har gråmålade ramverk och en ljusare marmoreringsmålning i fyllningarna. Taket i vapenhuset utgörs av ommålade, hyvlade brädor.

Långhuset är långsmalt med tunnvalvt tak. Golvet är belagt med ett ljuslaserat trägolv och väggarna är slätputsade med vit avfärgning. I mötet mellan väggar och tak sitter en marmoreringsmålade taklist, takvalvet är panelklätt och målat i en ljusblå kulör. Fönstren har på insidan helglasade innerbågar som är målade i grågrön kulör. Koret har en något förhöjd golvnivå men är annars belagt med likadant trägolv som i långhuset. Väggarna och taket ansluter direkt till långhuset utan någon avgränsning. Den bakomliggande sakristian kan nås via två dörrar som flankerar altaret, dörrarna till sakristian är grågrönmålade fyllningsdörrar där varje dörrblad har en stor

fyllning. Altarringen i koret är polygon och sluten. Ramverket är hållet i en grågrön färgskala med inslag av vitt och guld. Knäfallet är klätt med grönt tyg. Altaret är murat och målat ovanför hänger en altartavla utförd av konstnären Olle Hjortberg. Predikstolen är från 1600-talet där originalmålningen tagits fram av konservatorer på 1940-talet.

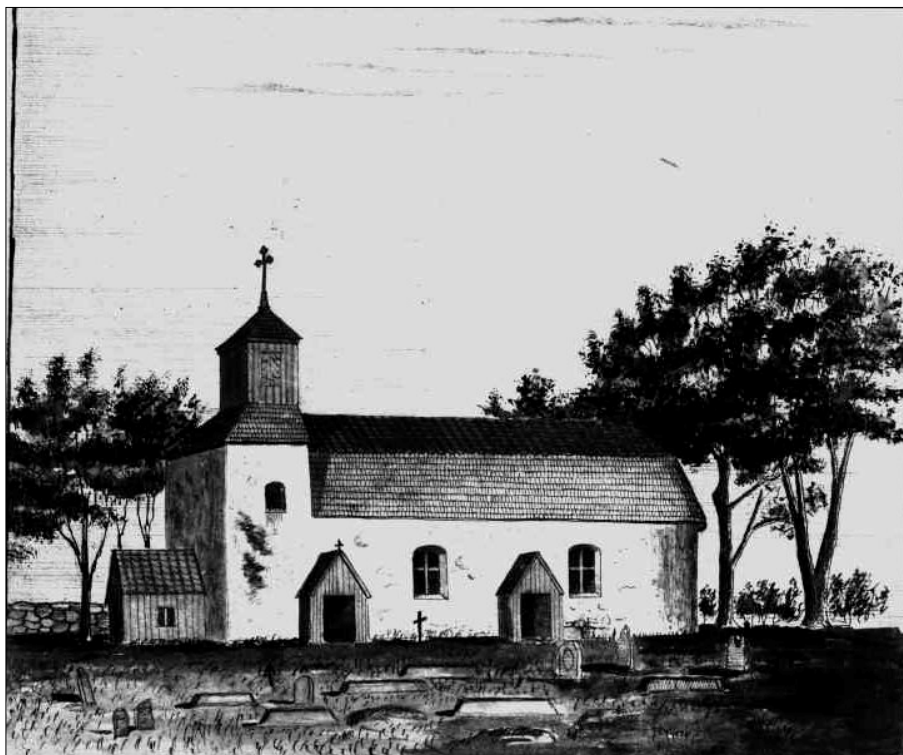
Kyrkan har två slutna bänkkvarter som har enkla fyllningar i bänkdörrarna. Bänkinredningen har ådringsmåleri samt gråmålade fyllningar med röd inramning. Överliggaren är rödmålad och insidorna är hållna i en ljus grågrön färgskala. Golven i bänkkvarteren är mörkbetsade. På orgelläktaren står en bänkinredning med snarlik utformning som den i kyrkorummet, bänkarna på läktaren har inga dörrar och är helt målade i grågrön kulör. I koret finns två stycken kyrkvärdsbänkar som har en rikare utformning än övrig bänkinredning med pilasterindelning samt arkadbåginramade fyllningar. Kyrkvärdsbänkarna har ådringsmåleri samt rödfärgad marmorering i pilasterindelningen och fyllningarna arkadbågsdekorationerna och överliggarna är grönmålade.

Orgelläktaren har sluten barriär som är hållen i samma grågröna färgskala som övriga kyrkan, fyllningarna är marmorerade och har förgylld inramning. Läktaren bärs av rödfärgare kolonner som är utförda i dorisk stil, kapitälerna har mindre förgyllning, undersidan av läktaren har hyvlade brädor som även de är målade i grågrön kulör. Kyrkans orgel har en enkel utformning och är målad i samma grågröna kulör som är vanlig i kyrkan samt med förgyllda dekorationer och ornamentik.

Historik

Kyrkan har en medeltida grund. Ursprungligen hade den en rektangulär grundform utan kor. Till kyrkan fanns en klockstapel och i den utformningen fungerade kyrkan fram till 1800-talet då en ökande befolkning medförde ett behov av en ny och större kyrkobyggnad. 1813 revs klockstapeln och en tornkropp uppfördes på den västra gaveln, tre år senare genomfördes en radikal ombyggnad av kyrkan då den utvidgades österut till närmare sin dubbla längd. Över koret tillkom en herrskapsläktare på vilken kyrkorgeln placerades.

1888 gjordes en genomgripande restaurering och ombyggnad där ett vapenhus i två våningar uppfördes vid tornet. Invändigt lades golvet om och den gamla slutna bänkinredningen ersattes med en ny öppen bänkinredning av en typ som blev mycket vanliga i kyrkorna under det sena 1800-talet. Även altaret genomgick en ombyggnad vid samma tillfälle. 1927 byggdes orgel om, det nya verket byggdes av Gebrüder Rieger och förändringarna av orgelfasaden utformades av arkitekt Hakon Ahlberg. Orgeln flyttades från den östra läktaren till den västra läktaren. Utöver denna förändring skedde främst åtgärder av underhållskaraktär och det dröjde fram till 1942 innan mer genomgripande arbeten gjordes.

En avbildning från Smolandica Sacra visar hur kyrkan såg ut innan 1888. (JLM)

Efter program av arkitekten Paul Boberg genomfördes 1942 en omfattande restaurering av kyrkan som kom att innebära stora förändringar av både dess exteriör som interiör. Utvändigt revs det västra vapenhuset och istället gjordes en portal vid tornentrén. Fasaderna omputsades och avfärgades. Invändigt revs herrskapsläktaren och väggen murades hela vägen upp till valvhjässan. Mot väggen restes en ny altartavla med motivet ”Bergspredikan” av konstnären Olle Hjortsberg. Den nya altartavlan ersatte ett altarpriodnad i form av ett triumfkrucifix. Den öppna bänkinredning värderades inte högt och därför byggdes den om till att åter bli sluten, som förlaga skall en kyrkvårdsbänk ha använts. Även altarringen gjordes ny, den utfördes som en sluten månghörning ring istället för den öppna med svarvade dockor som fanns innan. Vidare installerades elektrisk belysning och värme varvid kyrkans gamla järnkaminer togs bort. Den invändiga restaureringen följdes av en del omfattande konserveringsarbeten däribland predikstolens ursprungliga bemålning togs fram och konserverades.

Ett foto taget innan arbetena 1942 visar den öppna bänkinredningen och järnkaminen som togs bort. (ATA)

Det är lite oklart men sannolikt sätts även några fönster och portöppningar igen vid restaureringen 1942, de gamla fönsterbågarna ersattes med nya. På fotografier inför restaureringen finns mindre fönsteröppningar i tornkroppen samt finns en port i södra fasadens östra sida. Några exteriöra bilder av kyrkan hur den tedde sig efter arbetena har inte påträffats men det har inte gjort några liknande arbeten i den omfattningen på kyrkan efter 1942, i alla fall inga som berört fönsterbyten och stomarbeten.

Kyrkan fotograferad 1923 visar det höga vapenhuset som revs vid restaureringen 1942. På bilden finns även den södra porten. Foto Dan Samuelsson 1923. (ATA)

Under 1960-talet utfördes puts slagningar med cementhaltigt bruk och kyrkan målades med plastfärger vilket på sikt ledde till puts skador. 1970 belades torn taket med kopparplåt. Annars utfördes inga renoveringsarbeten på kyrkan förrän 1983 då en yttre restaurering var nödvändig. Restaureringen leddes av arkitekt Per Rudenstam som var en flitigt förekommande restaureringsarkitekt. All lös puts knackades ned och fasaderna blåstrades för att få bort plastfärgen från kyrkan. Därefter puts lagades kyrkan och avfärgades med Serponit Kulturfärg, det gjordes även en del dräneringsarbeten kring kyrkan. I slutet av 1980-talet utfördes

konservatorsarbeten på altarmålningen, predikstolen och det medeltida triumfkrucifixet och madonnaskulpturen samt gjordes en invändig restaurering under ledning av svensk Byggnadsvård, Värnamo. Restaureringen omfattade en invändig ommålning där alla ytor rengjordes till träen yta innan de målades. I kyrkan drogs ny el samt tillkom ett antal armaturer. Den senaste vård- och underhållsåtgärden genomfördes under 1998 då långhusets tegeltak lades om.

Kulturhistorisk karakterisering och bedömning

Dannäs kyrka är en kyrka med medeltida ursprung. Den uppfördes som patronatskyrka på Dannäs säteris marker. Kyrkan utvidgades på 1700-talet för en växande församling och fick sitt nuvarande utseende i samband arkitekt Paul Bobergs restaurering 1942.

Kyrkan har en gustaviansk karaktär vilket bland annat tar sig uttryck i kyrkans takform. Exteriört har kyrkan en egen särart där tornet upplevs något oproportionerligt – en aning satt. De gustavianska dragen återfinns även invändigt även om kyrkan uppvisar många skeden i sin inredning och gestaltning.

Kyrkorummet är litet och intimt och präglas av en grågrön färgskala. Inredningen och inventarierna är varierad och vittnar som kyrkans långa historia. Koppling till de Dannäs säteri och de högre stånden representeras i kyrkan av donationer där predikstolen från 1647 kan stå som exempel på detta. Det finns flera medeltida inventarier bevarade såsom madonnaskulpturen som är monterad på väggen men också dopfunten och triumfkucifixet i kyrkan är medeltida. Ett sentida tillägg som starkt bidrar till kyrkans upplevelse är altartavlan av konstnären Olle Hjortsberg från 1942.

Sammantaget är Dannäs kyrka en kyrka där den gustavianska prägeln blandats upp med både äldre och nyare tidsskikt. I sin exteriör har kyrkan ett särpräglat utseende genom tornets kompakta utformning.

Inventarier tagna ur bruk och förvarade på sekundär plats är viktiga dokument över kyrkans användning i äldre tid.

Sammanfattning

- Dannäs kyrka utgör i sina medeltida delar ett dokument över äldre tiders byggteknik.
- Kyrkan har genomgått flera förändringar som är läsbara i kyrkorummet. Detta har dock medfört att kyrkan har en något splittrad karaktär.
- Kyrkans ålder och inventarier spänner över en 800 år lång tidsperiod och utgör ett tecken på den kristna kontinuiteten i området.
- Donationer som gjorts under olika tider berättar om den koppling som fanns mellan de besuttna och kyrkan historiskt sett, mer sentida berättar om enskilda församlingsmedlemmars offervilja.

Händelsehistorik

- 1200t Nybyggnad.
En stenkyrka uppfördes någon gång under 1200-talet. (JLM)
- 1647 Fast inredning – predikstol.
Predikstolen är daterad 1674 och på korgen finns även givarnas namn, Hans Kyhle och dennes hustru Elin Drake. (JLM)
- 1813 Nybyggnad – torn.
En tornkropp tillbyggs kyrkan. (JLST)
- 1816 Tillbyggnad.
Kyrkan förlängdes mot öster till sin dubbla längd samt tillkom en läktare över sakristian på vilken kyrkorgeln placerades. (JLST)
- 1888 Ändring – restaurering.
En omfattande restaurering och ombyggnad gjordes där vapenhuset tillkom samtidigt som en port mot söder igensattes. Den slutna bänkinredningen ersattes med en öppen inredning. Ett nytt golv lades in och altaret byggdes om. (JLST)
- 1927 Fast inredning – orgel.
En ny orgel tillkommer, den byggdes av Gebrüder Rieger. (JLM)
- 1932 Ändring.
En murad omfattning/nisch utfördes till en ny järnkamin som placeras i långhuset. (JLST)
- 1936 Vård/underhåll – takomläggning.
Kyrkans tak synes blivit omlagt detta år. (JLST)
- 1942 Ändring – restaurering.
En omfattande restaurering genomfördes efter program av Paul Boberg. Under arbetena hittades medeltida målningsfragment på väggarna.
Exteriör:
- Vapenhuset av trä revs.
- En ny portal vid tornentrén.
- Omputsning och avfärgning.
- Igensättning av fönsteröppningar i tornkroppen samt en port på södra fasaden.
- Fönsterbågarna ersattes med nya.
Interiör:
- Östra läktaren nedrevs och en vägg uppmurades där en ny altartavla av Olle Hjortsberg placerades.
- Ett nytt vindfång gjordes.
- Den öppna bänkinredningen byggdes om till att bli slutna.
- En ny slutna altarring gjordes.
- Elektrisk belysning och värme installerades. (JLM)
- 1945 Konservatorsarbeten.
Kyrkans predikstol genomgick konserveringsåtgärder där den ursprungliga målningen plockades fram. Predikstolen var inför arbetena målad i gråviolett, grått och guld. Under denna fanns en ljusgrön färgton med marmorering. Förgyllningen plockades fram men var i så dåligt skick att den omgjordes. (JLM)

-
- 1960 Ändring – restaurering.
Utvändiga arbeten genomfördes där väggarna lagades med kalkcementbruk. Därefter målades väggarna med plastfärg. (JLST)
- 1970 Vård/underhåll – takomläggning.
Torntaket belades med kopparplåt. (JLST)
- 1977 Fast inredning – orgel.
Ett nytt orgelverk byggdes av orgelbyggare J Künkel, Lund. (JLST)
- 1983 Ändring – restaurering.
En yttre restaurering genomfördes efter program av arkitekt Per Rudenstam.
Exteriör:
- All lös puts knackades ned och fasaderna blästrades.
- Putslagningar och ny avfärgning med Serponit Kulturfärg (fasader: 306 A, sockel: KC-färg A-17 med inblandning av gult och rött).
- Dräneringsåtgärder. (JLST)
- 1989 Konservatorsarbeten.
Detta år konserverades altarmålningen, predikstolen, triumfkrucifix och en madonnaskulptur i kyrkan. (JLST)
- 1989 Ändring – restaurering.
En invändig restaurering genomfördes under ledning av Svensk Byggnadsvård, Värnamo.
Interiör:
- Alla ytor rengjordes till trären eller grundyta innan de ommålades.
- Ny eldragning samt några nya armaturer tillkom. (JLST)
- 1998 Vård/underhåll – takomläggning.
Kyrkans tegeltak lades om. (JLST)

Referenser

Tryckta källor

Jönköpings läns museum *Värnamo kommun Kulturhistorisk utredning* Jönköping 1984

Red. Erixon, S *Sveriges bebyggelse – Landsbygden Uddevalla* 1957

Olsson, S *Dannäs en Västbosocken Skillingaryd* 1988

Arkiv

Jönköpings läns museums arkiv (JLM)

Länsstyrelsen i Jönköpings läns arkiv, med kopior ur ATA:s arkiv (JLST)

Tekniska och administrativa uppgifter

Jönköpings läns museums dnr: B5/05

Beställare: Lars Redegard

Fastighetsägare: Forsheda kyrkliga samfällighet, Svenska kyrkan

Rapportansvarig: Jönköpings läns museum Mattias Sörensen

Foto: Mattias Sörensen

Län: Jönköpings län

Kommun: Värnamo kommun

Fastighetsbeteckning: Dannäs kyrka

Belägenhet: Ekonomiska kartans blad Dannäs 5D 5g

Dokumentationsmaterialet förvaras i Jönköpings läns museums arkiv